

1.

4.

9.

ПРАВОВА АКУЛЬТУРАЦІЯ У СУЧАСНІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ LEGAL ACCULTURATION IN THE MODERN LEGAL SYSTEM OF UKRAINE

Тарабукін О.Ю.,

*аспірант кафедри теорії держави та права
юридичного факультету*

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Визначаються риси правової системи сучасного суспільства, обґрунтовується зміст категорії аккультурація, аналізуються можливі напрямки і шляхи правової аккультурації правової системи України.

Ключові слова: правова система, правова аккультурація, взаємодія правових систем.

Определяются черты правовой системы современного общества, обосновывается суть категории аккультурация, анализируются возможные направления и пути правовой аккультурации правовой системы Украины.

Ключевые слова: правовая система, правовая аккультурация, взаимодействие правовых систем.

Determined features of the legal system of modern society, substantiates the concepts of acculturation, and analyzes the possible areas and ways of legal acculturation of the legal system of Ukraine.

Key words: legal system, legal acculturation, interaction of legal systems.

Правова система країни є базовою конструкцією, яка формує не лише правову основу суспільства, а й впливає на соціально-політичні та економічні сфери. Будь-яка внутрішня зміна її структури може мати як і позитивні, так і негативні наслідки аж до руйнування зв'язків між її елементами. Тому для підтримання стану рівноваги правової системи вкрай важливим є вивчення інструментів впливу на динамічні процеси в середині системи. Особливої актуальності це питання набуває у контексті глобалізації суспільних відносин. Правова аккультурація, тобто зближення правових систем, стала систематичним та типовим явищем, характерним для сучасного етапу. Такий взаємний вплив проявляється, в першу чергу, в запозиченні правових категорій, принципів, інститутів. Взаємодія між системами відбувається навіть за межами правових сімей. Зокрема, навіть в правовій системі України відбувається формування правових інститутів, типових скоріше для англосаксонської правової сім'ї.

Окремим напрямком правової аккультурації є реалізація євроінтеграційних процесів. Враховуючи вимоги щодо приведення внутрішнього законодавства України відповідно до стандартів Європейського Союзу та інші уніфікаційні процеси, що відбуваються на міжнародному рівні, можна стверджувати те, що правова система України знаходиться в стані постійного взаємовпливу із зарубіжними правовими системами. У результаті такої взаємодії відбувається поява нових та докорінна зміна існуючих правових інститутів, що зумовлює розвиток не лише правової площини, але й суспільних відносин у цілому.

Дослідження проблем взаємодії правових систем у цілому та правової аккультурації зокрема набуло актуальності лише в 70-ті роки минулого століття і пов'язане із опублікуванням наукової роботи французького юриста та соціолога Жана Карбоньє під назвою «Юридична соціологія». Карбоньє розробив загальну концепцію правової аккультурації, дослідив передумови та можливі

наслідки та провів розмежування в залежності від рушійних сил, що сприяють процесу акультурації. Необхідно зазначити, що в сучасних умовах дане явище ще не було предметом комплексного дослідження, хоча окремі дослідники частково зверталися до нього. Так, Ю.М. Оборотов у своєму дослідженні «Традиції та новації в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти» розглядає правову акультурацію як рушійну силу розвитку правової культури держави, З.П. Мельник проводить порівняльний аналіз акультурації та рецепції права, В.М. Карташов визначає проблемні аспекти взаємодії норм міжнародного та внутрішнього права та роль акультурації в даному процесі. Також Н.М. Оніщенко досліджує питання формування та розвитку правової системи і акцентує увагу на зближенні правових систем України і Заходу, що передбачає взаємну гармонізацію законодавства, зокрема, через імплементацію принципів і норм міжнародного права.

Отже, правова акультурація не розглядалась у сучасній вітчизняній доктрині на рівні окремого дослідження. Тому, з огляду на зростаючу роль правової акультурації як формуючого чинника розвитку правової системи, доцільним видається дослідження процесів, що супроводжують та детермінують видозміни правової культури України. Зокрема, важливо обґрунтувати поняття правової акультурації; розглянути шляхи взаємодії елементів правових систем; визначити умови, що визначають кінцевий результат акультурації; окреслити її роль у розвитку правової системи України як такої. Саме ці проблеми і складають мету публікації.

Дослідження еволюційних процесів правової системи та їх чинників пов'язується з необхідністю аналізу природи даного об'єкта. Слід погодитись із тим, що поняття «система» є цілісною сукупністю (комплексом) закономірно розташованих та взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів. До сутнісних ознак системи, як правило, відносять: 1) комплексність (сукупність) елементів; 2) впорядкованість та подільність елементів; 3) наявність зв'язків між ними; 4) наявність цілісних властивостей. Ознаками, що відрізняють систему від інших явищ, є цілісність, зв'язок, стала структура [1, с. 48].

У запропонованому визначенні найбільш доцільним видається питання структурних одиниць системи та зв'язків між ними. Саме зв'язки є вираженням єдності системи, адже її елементи не є випадковим нагромадженням, а становлять єдине ціле, що існує на основі зв'язків. Взаємодія елементів виступає умовою самого процесу виникнення системи, її функціонування, зміни та розвитку. Саме цілісність системи, органічне поєднання та взаємодія усіх її ланок формують, на нашу думку, повноцінно функціонуючий механізм.

Усі наведені вище ознаки стосуються і правової системи. Ще Дюркгейм зазначав те, що юридичні явища не є ізольованими одне від одного: між ними існують різноманітні зв'язки, і в будь-якому суспільстві вони формують ціле – єдиний комплекс, що має специфічний характер [2, с. 305]. Оскільки категоріальний аспект правової системи не є предметом даного дослідження, використаємо вже сформовані визначення правової системи в широкому розумінні. А. М. Васильєв визначив правову систему як категорію, що включає всі правові конструкції й активні елементи правової дійсності: право, систему права, правотворчість, правосуддя, юридичну практику, нормативні, правозастосовні й правотлумачні акти, правовідносини, суб'єктивні права і обов'язки, правові установи (суди, прокуратура, адвокатура), законність, правопорядок, відповідальність, механізм правового регулювання, правосвідомість тощо [3, с. 126]. На нашу думку, найбільш актуальним видається визначення Н.М. Оніщенко, відповідно до якого правова система – це об'єктивне, історично закономірне правове явище,

яке включає взаємозв'язані, взаємозумовлені та взаємодіючі компоненти: право і законодавство, що втілює його, юридичні установи, юридичну практику, механізм правового регулювання, суб'єктивні права і обов'язки, правову діяльність і правовідносини, правосвідомість і культуру, правову ідеологію, законність і правопорядок, юридичну відповідальність та ін. [4, с. 26]. Системоутворюючим компонентом правової системи автор визначає правові норми та принципи, що забезпечують зв'язок і взаємодію інших компонентів правової системи.

Значимо також, що окремі вчені пропонують більш вузьке розуміння правової системи. Мова йде, перш за все, про ідеї С.С. Алексєєва, який вважає, що правова система – це все позитивне право, розглянуте в єдності з правовою ідеологією та юридичною практикою, у той час як правова культура являє собою свого роду юридичне багатство, виражене в регулятивних якостях права, накопичених правових цінностях, що включають такі елементи, як стан правосвідомості в суспільстві, стан законності, стан законодавства, досконалість його змісту й форми, стан практичної роботи у сфері права [5, с. 269-270].

Будь-який зовнішній вплив на правову систему в цілому та правову культуру зокрема залежить від критерію відкритості. З огляду існування правових культур суспільства потрібно розрізняти відкриті й закриті правові культури. Відкриті правові культури у своєму розвитку взаємодіють з іншими правовими культурами, сприймаючи, переробляючи й закріплюючи в собі напрацювання інших правових культур. Закриті правові культури проти сили вдаються до діалогу з іншими правовими культурами, обмежують сприйняття досягнень інших правових культур, затверджують свій правовий розвиток як єдино вірний [6, с. 176]. Жан Карбоньє оперує поняттям правового націоналізму як однієї з форм психологічного клімату всередині правової системи. При високому рівні такого націоналізму правова система характеризується не стільки закритістю, як експансивністю, що проявляється в агресивному поширенні власних правових інститутів чи норм як взірця справедливості [7, с. 197].

Втім, критерій відкритості з урахуванням сучасних тенденцій до глобалізації є досить умовним. Жодна країна, навіть та, що прагне до ізоляції, не здатна зберегти своє право від асиміляції із чужорідними правовими нормами. Сучасний світ не може існувати в умовах замкнутості правових культур. Реальними є процеси правової акультурації, тобто руйнування, подолання замкнутості, в межах якої одна правова система може бути немовби прищеплена до іншої.

Відсутність чіткого розмежування меж правової системи та правової культури призводить до певної термінологічної та теоретичної плутанини. Правова культура – це система цінностей, набутих людством у галузі права. Це також система політико-правових інститутів, досягнутий суспільний рівень правового регулювання суспільних відносин, правової захищеності особи [4, с. 19]. Погодимось із наведеною позицією, згідно з якою правова культура розглядається як елемент правової системи. З метою уникнення термінологічної плутанини обумовимо, що в рамках даної роботи розглядається вплив правової акультурації на правову систему.

Явище акультурації – це руйнування замкнутості культур [8, с. 70]. Значимо, що вперше даний термін у правовий обіг був введений французьким соціологом Жаном Карбоньє. Він обґрунтував наступне визначення правової акультурації як процесу прищеплення однієї правової системи до іншої. В процесі розвитку наукової думки дане поняття було розширено та конкретизовано. На думку В.М. Карташова, це процес взаємодії правових систем одна з одною у всіх її проявах [9, с. 17]. Втім, вищенаведені визначення носять загальний характер і не розкривають сутність даного явища.

Спірною, на нашу думку, видається спроба З. П. Мельник дати розгорнуте визначення означеної категорії, відповідно до якого правова акультурація – це відносно самостійний процес тривалої взаємодії правових систем, що передбачає використання (у залежності від культурно – історичних умов) різних за природою і силою впливу методів, необхідним результатом якої є зміна первинної правової культури (або окремих її елементів) однієї або обох держав, що вступили в контакт [10, с. 51]. Так, акультурація є багатовекторним процесом, що відбувається як стихійно – через суспільні відносини, так і цілеспрямовано – через діяльність публічної влади, наприклад шляхом імплементації новел, запозичених з систем права іноземних держав. І якщо в першому випадку, справді, можна вести мову про певну самостійність зіткнення культур, то в другому акультурація виступає не як самостійний процес, а як один з інструментів, що застосовується державною владою з метою реформування та розвитку правової системи держави. Також викликає питання позиція, згідно з якою необхідним результатом правової акультурації є зміна первинної правової культури. Втім, як буде доведено нижче, не завжди під впливом акультурації відбуваються означені зміни. Мається на увазі, що в даному випадку критерій результативності не може вважатися детермінуючою ознакою.

Залежно від способів інтеграції в правову систему, обґрунтовано кілька критеріїв класифікації правової акультурації. Так, Ю.М. Оборотов пропонує поділ на владну, договірну й доктринальну [6, с. 177]. На нашу думку, автор не враховує окремих шляхів, якими здійснюються процеси змішування правових культур, а тому пропонується поділ в залежності від двох рівнів впливу – публічного та приватного. Публічний рівень проявляється в наступних формах: 1) участь країни в міжнародних організаціях, більшість з яких ставлять головною з вимог членства приведення національного законодавства країн-учасниць у відповідність до міжнародних договорів; 2) запозичення правових норм та включення їх до національної системи права – через нормативно-правові акти, покликані врегулювати досі не регламентовані законодавством правовідносини; 3) інші види впливу, які в сучасній практиці майже не застосовуються – у результаті підкорення одного народу іншим, поширення норм канонічного права тощо. Що стосується приватного рівня, то тут можливо відзначити поширення доктринальних ідей, договірне врегулювання правовідносин за аналогією, міжнародні приватноправові відносини, які потребують узгодження в правовому регулюванні окремих інститутів.

Враховуючи вищевикладене, пропонується наступне визначення правової акультурації – це відносно тривалий процес взаємодії правових систем на рівні їх структурних елементів, що здійснюється через публічні та приватні відносини і в результаті може призвести до видозміни одного чи кількох елементів правової системи. Слід зазначити, що акультурація діє лише в межах окремих складових системи. У разі глобальної трансформації усієї правової системи відбувається рецепція права – явище, подібне до акультурації, яке, втім, поширює свою дію на всю систему.

Процес об'єднання правових культур є складним комплексом дій, пов'язаних із формуванням нових взаємозв'язків між вже існуючими та новими елементами системи, а тому він має здійснюватись з урахуванням не лише базових підвалин відносин у суспільстві, а і таких характеристик, як інформаційно-культурні, ментальні та географічні особливості, умови виникнення та розвитку правових засобів та явищ, які необхідно засвоїти [11, с. 66]. Залежно від узгодження інтегрованого об'єкту з наведеними умовами результати правової акультурації поділяють на: позитивну, що свідчить про

органічне затвердження правового інституту, його включення до внутрішньої структури правової системи, і негативну, пов'язану з виродженням правового інституту, неможливістю його функціонування чи відмовленням від його використання [6, с. 177]. Втім, даний поділ є досить умовним, адже помилковим буде твердження про абсолютно ефективний чи хибний результат. Можливо стверджувати лише те, який ефект переважає процесу здійснення змін. Зокрема, йдеться про органічність асиміляції нових елементів у правову систему, його еволюцію у зв'язку з необхідністю пристосування до нових умов, сприйняття даного явища соціумом. Саме застосування імплементованих норм є головним показником ефективності акультурації. Адже навіть у разі успішного включення певного компонента до правової системи ігнорування його суспільством та відсутність правозастосовної практики свідчить про негативний результат акультурації.

Аналізуючи сучасний стан правової системи України, можна прийти до висновку, що вона є відкритою та готовою до якісних змін як на публічному, так і на приватному рівнях. Запозичення елементів культур інших країн є одним з основних напрямків реформування правової системи України. У сучасних умовах найбільш оптимальними для імплементації є правові цінності європейських країн. Це пов'язано з багатьма факторами, основними серед яких є: необхідність оновлення національного законодавства; зрілість європейських правових систем з огляду на стаж історичного розвитку; структурна схожість систем прав, обумовлена належністю до романо-германської правової сім'ї; діяльність міжнародних організацій, спрямована на уніфікацію регулювання найважливіших сфер права; формування спільного європейського простору. Втім, як справедливо зазначає Я.Л. Ленгер, неконтрольовані масштаби запозичення іноземних політико-правових форм, що суперечать вітчизняному соціальному контексту, є одним з джерел сучасної кризи правової системи [12, с. 191]. Саме тому будь-який зовнішній вплив має бути всебічно досліджений та імплементований у потрібному напрямку з урахуванням особливостей як правового, так і суспільного характеру.

Особливості вітчизняного права та його взаємодії з іноземними правовими системами можливо розглянути на прикладі інституту інтелектуальної власності. Впродовж останнього десятиріччя в Україні поширюються правовідносини, що викликані глобальною інформатизацією суспільства, які чинне законодавство не здатне врегулювати. Додаткової уваги потребують, зокрема, захист авторських прав у мережі Інтернет, вільне програмне забезпечення, електронні ліцензії, захист доменних імен тощо. У зв'язку з цим варто зауважити, що, незважаючи на відсутність правової бази, дані правовідносини розвиваються, використовуючи механізми, започатковані та апробовані в інших державах, що є типовим прикладом позитивної правової акультурації на договірному рівні. На публічному рівні спостерігаються дві тенденції, пов'язані, з одного боку, з ігноруванням докорінних змін у сфері авторських прав (що завдає шкоди, в першу чергу, суб'єктам правовідносин), а з іншого – законотворчою діяльністю, що характеризується механічним запозиченням відповідних норм без належної адаптації до правової системи України.

Зазначене вище обумовлює правомірність наступних висновків.

З обранням курсу на демократизацію законодавства в українській правовій системі відбуваються докорінні зміни, спрямовані на модернізацію правової бази та приведення її до міжнародних стандартів. І одним з інструментів реформування правової системи є правова акультурація – відносно тривалий процес взаємодії правових систем на рівні їх структурних елементів, що здій-

снюється через публічні та приватні відносини і в результаті може призвести до видозміни одного чи кількох елементів правової системи. Акультурація може бути як елементом правотворчого процесу чи певного комплексу реформ, так і стихійним, неконтрольованим публічною владою впливом на правовідносини в суспільстві, що здійснюється на рівні правокористувачів. Втім, помилковим буде розгляд акультурації як виключно позитивного явища. За своєю суттю правова акультурація є зовнішньою дією на замкнуту систему зі сформованими взаємозв'язками між її елементами. При включенні до її структури нової складової може відбутися як несприйняття інтегрованого елемента, так і зворотній ефект,

пов'язаний з руйнацією застарілих зв'язків та видозміною системи в цілому. Позитивною практикою вважається здійснення правової акультурації як на публічному рівні з метою закріплення новел у нормативно-правових актах, так і на приватному для апробації внесених змін у практичному полі (договірна практика, доктринальні дослідження тощо). На нашу думку, органічна асиміляція нового елемента в структурі правової системи пов'язується з адаптацією до правових, суспільних, економічних, культурних особливостей правової реальності України. Лише за таких умов правова акультурація буде ефективним інструментом у реформуванні правової системи України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Луць Л.А. Критерії системного аналізу – методологічні основи дослідження правової системи // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2001. – Вип. 36. – с. 47 – 53
2. Emile Durkheim, *Annee sociologique*, Paris, 1901-1902, – р. 376.
3. Васильев А.М. Правовые категории. – М. : Наука, 1976. – 264 с.
4. Оніщенко Н.М. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи: автореф. дис. д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Інститут держави і права ім. В.М.Корецького ; НАН України. – К., 2002. – 32 с.
5. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования; - М.: Статут, 1999 р. – 712 с.
6. Оборотов Ю.М. Традиції та новації в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Одеська національна юридична академія. – О., 2003. – 379 с.
7. Карбонье Ж. Юридическая социология / Пер. с фр. и вступ. ст. В. А. Туманова. – М.: Прогресс, 1986. – 351 с.
8. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М.: Республика, 1994. – 527с.
9. Карташов В.Н. Российская правовая система и международное право: современные проблемы взаимодействия. // Государство и право. – 1996. – №2. 3-29 с.
10. Мельник З.П. Рецепція права як засіб вдосконалення правової системи (теоретико-правовий аспект). : Дис. канд. наук: 12.00.01 – 2009. – 181 с.
11. Зубко І.В. Правова акультурація в контексті європейської інтеграції України // Другі юридичні читання : Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції, 18 травня; До 170-річчя НПУ ім. М. П. Драгоманова / Юридичні читання. – Київ : НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2005. – 65 – 67 с.
12. Ленгер, Я.І. Реформування правової системи як засіб підвищення її ефективності : дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 Ужгородський національний ун-т. – Ужгород, 2007. – 223 с.